

Markója Csilla

A „FRAKKOK” KÉZIKÖNYV ÉS A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI HISTORIOGRÁFIA

Több mint egy évtizede jelent meg az „*Emberk és nem frakkok.*” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai című tudománytörténeti kézikönyv első, kemény-táblás kötete, ami három 2006/2007-ben megjelent *Enigma*-szám összegyűjtött anyagát tartalmazta és hamar mind a kutatók, mind a felsőoktatás számára nélkülözhetetlenné vált, ezért aztán nem kerülhette el sorsát: a *Frakkok* nevet ragasztották rá. Ez az amúgy örvendetes fejlemény épp az ellenkezőjét társította a kötethez, mint ami az eredetileg Lyka Károlytól származó címbéli idézet intenciója volt: felhívni a figyelmet arra, hogy akik szakmájuk képviselőiként jelennek meg, nem pusztán „frakkok”, hanem *emberek*, megismételhetetlen életutakkal, amelyek szorosan összefonódnak hivatásukkal. A visszájára fordult ragadványnév szándékolatlan ironiával hívja fel a figyelmet az életrajzi rekonstrukciók illuzórikus voltára, amit az azóta elhunyt Marosi Ernő, a művészettörténet-írás doyenje a kötet bevezető tanulmányában – hol másutt – egyből kritika alá is vett: „Életrajzi esszék sorozata jelenik meg ebben a kötetben: csupa művészettörténészről, akik »a magyar művészettörténet-írás nagy alakjainak« látszanak – persze, alapvetően mai perspektívából. Van belőlük néhány tucatnyi; közel félszáz. Nem lebecsülendő szám, noha máris készen állhat az ellenvélemény: Ha X igen, Y és Z miért nem? Vagy: Igazságos-e a tudományban külön pályákat bejáró apával és fiúval szemben biológiai rokonságuk tényét érvényesíteni? Ez a veszélye mindenfajta életrajz-gyűjteménynek, lexikonnak stb., a történeti ismereteket felidéző e legprimitívebb irodalmi műfajnak, amelynek hátránya még az is, hogy a »nagy« vagy kicsiny fáktól nem mindig látni az erdőt. A személyiség könnyen elfedheti a közeget, melyben fellép, a körülmények akár szóba sem kerülhetnek, és sorsszerűnek, vagy egyéni érdemnek tűnhet fel az, ami pedig általános vélemény, kor-adta, -meghatározta jelenség. Egyetlen közös jellegzetessége van e kötet valamennyi hőségnek: mindannyian meghaltak már: ki régen, ki csak a közelmúltban. Ez a tapintatból vagy álszeméremből magyarázható szokás, amely persze, ugyancsak egyenlenségekhez vezet, nem érvényesülne, ha a tudomány s nem a tudósok életrajza lenne a téma. Ám implicitte erről van szó: a »párhuzamos életrajzok« műfaja régóta feltételez egy *tertium comparationis*, amely túl van az életsorsokon, a személyes meggyőződéseken, s esetünkben ez a »tudomány«, a »szakma« mint olyan.”¹ Aki ismeri, ismerte Marosi Ernőt, meg sem

¹ Marosi Ernő: Művészettörténet-írás, művészettörténészek. „*Emberk és nem frakkok.*” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. Budapest, 2007. 11.

1. Marosi Ernő (1940–2021)

vagy érdeklődő olvasó. Ha nem ismerjük az előttünk járókat, hogyan ismerhetnénk meg saját magunkat, ha nem tudjuk, milyen csapásokon és kiknek a nyomában járunk, honnan tudhatnánk, merre vezetnek útjaink. És vajon a tudomány önismeretéről szólva nem az emberek érdekelnék-e minket elsősorban, a »frakkokon«, a katedrákon, a kutatóárkokon és a levéltárak és mútárgyraktárak porlepte köpenyein és cérnakesztyűin túl? A hivatalos és hivatásos fizimiskák, külsőségek mögött rejtőző személyiség, attitűd, karakter?»³

Kezdeni Zádor Anna sem kezdhette másképp a magyar művészettörténeti historiográfia fiatal tudományágának megalapozását. 1951-ben a következő sorokkal nyitotta meg Henszlmanntól Kállai Ernőig tartó portrévázlatainak füzérét *A magyar művészettörténet-tudomány vázlat 1945-ig* című, korszakos tanulmányában: „Tudományunk fejlődésének az alábbiakban közzétett összefoglalása első kísérlet, amelynek vázlatosságával és hiányaival tisztában vagyunk.”⁴ A neveken keresztül próbálta felvázolni, érzékeltetni az egyes kutatási területek fejlődését alakulását, intézmények és folyóiratok szerepét, azonban még az első építőkockák sem voltak meg az építményhez, ahogy arra 22 évvel később Vayer Lajos egy előadásban hívta fel a figyelmet, aki a még nem is létező tudomány forrásait ekképpen nevesítette: „Jómagamra,

lepődik ezen az igazán a legjobb helyen elhelyezett pikírt megjegyzésen, hiszen, tekintve, hogy Marosi a magyar művészettörténetírás tudománytörténetének gyakorlatilag első komolyabb művelője volt, ez a megjegyzés önkritikának, ugyanakkor szakmai útmutatásnak, programadásnak is felfogható. Az első kötet előszava így indokolta a biográfiai megközelítés szükségességét: „A címadó Lyka Károly-parafázist egy Rétimek írott levél inspirálta. Az idézet pontosan így hangzik: »Nekem Afrika és India kell, szűz terület, emberek és nem frakkok.«² [...] A magyar művészettörténet tudományának történetével foglalkozni ma is felér egy egzotikus kirándulással, olyannyira szűz területekre és sosem-látott tájakra téved a vakmerő utazó, legyen az kutató művészettörténész, muzeológus, diák,

² „Lyka Károly levele Réti Istvánnak Párizsba. 1893. május 14. MNG Adattár, 7958/1955. Idézi Szücs György Lyka Károlyról írott tanulmányában, a jelen kiadványban.”

³ *Frakkok* 2007. i. m. 7.

⁴ H. Zádor Anna: *A magyar művészettudomány vázlat 1945-ig. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve*, 1951. (1952) 9.

mint a művészettörténész referensek közül sorrendben a legelsőre, lényegében a tudománytörténeti vizsgálódásnak ép-penséggel nem könnyű terhe hárult. Súlyos feladat ez, mert megoldását a vonatkozó széleskörű és mélyreható részletkutatásoknak csaknem teljes hiánya, és még a felette kevés tudománytörténeti publikációban itt-ott megnyilvánuló értékeléseknek csaknem általános fogyatékosága teszi nehézé, bonyolulttá, sőt, problematikusá is. [...] Következésképpen a rendelkezésemre álló fél órában a tudománytörténeti tényanyagot csupán néhány, talán önkényesen választott szempont szerint lehetek csak képes, talán felületesnek ható, vizsgálódás tárgyává tenni. Ezek a szempontok: első-sorban azoknak a balítéleteknek az előzetes bírálata, amelyek az említett tudománytörténeti vonatkozású, érdemes

2. Zádor Anna (1904–1995)

közleményekben – és itt nemcsak az e tematikát középpontjukba helyező publikációkra, különféle előszavakra, zárszavakra, opponensi és más referátumokra, jegyzetek utalásaira stb. is gondolunk -, napvilágot láttak, másodsorban a hazai művészettörténet-írásnak az egyetemes művészettörténet-írásban játszott szerepére vetett futólagos pillantás.⁵ Ennél többre egy rövid előadásban Vayernek tényleg nem is futhatta, a referátum azonban éles fényt vet rá, hogy tudománytörténeti adatok, pályaképek akkor még csak szórványosan, más tárgyú szövegekben, vagy egy-egy nekrológ, laudáció és egyéb personáliák formájában álltak rendelkezésre. A Zádor Annát és Vayer Lajost is közelről ismerő tanítványra, Marosi Ernőre hárult a feladat, hogy jószereivel egymaga teremtsen tudományt a művészettörténeti historiográfiából, Tímár Árpád forráskiadói és a nagy művészettörténeti kézikönyvek tudomány- és intézménytörténeti fejezeteit megalkotó munkájának hathatós támogatásával. A *Frakkok* első kötetének készítésekor még mindketten szerzőink között voltak: az új kötetben immár róluk is kell írjunk, szomorú feladat ez, ahogy az is, hogy az új kötet névsorát legutóbbi halottainkkal, Dávid Ferencsel és Beke Lászlóval is ki kell már egészítsük.

De Marosi munkáját a leghathatósabbán egy olyan kézikönyv szolgálhatta, ami a későbbi MTA MI Tudománytörténeti Kutatócsoport⁶ iniciatívájára kísérletet tett

⁵ Vayer Lajos: A korszak művészettörténetírásáról. [Magyar képzőművészet a két világháború között c. konferencián tartott előadás, 1972. november 9.] *Művészettörténeti Értesítő*, 22. 1973. 91.

⁶ A Kutatócsoport törzstagjai Tímár Árpád, Markója Csilla, Gosztonyi Ferenc és Bardoly István voltak.

3. Vayer Lajos (1913–2001)

arra, hogy legalább a legnagyobb magyar művészettörténészek pályaképeit és bibliográfiáit összegyűjtse. Szerkezetét, célkitűzéseit az első előszóban a következőképpen vázoltuk fel: a *Frakkok*ban „mai művészettörténészek beszélnek elődeikről, nagy magyar művészettörténészekről, kritikusokról, esztétákról, gyűjteményi emberekről, professzorokról, azokról, akik a magyar művészettörténet-írás 20. századi kezdete óta alapítói és hivatott művelői a művészettel való, tudományos érdekű foglalatosságának. Mivel néhány nagy ívű áttekintésen (Zádor Anna, Marosi Ernő) és számos részlettanulmányon túl átfogó monografikus feldolgozása a magyar művészettörténet-írásnak éppúgy nem született, ahogyan nincs magyar művészettörténéssel foglalkozó korszerű mo-

nográfia sem, kiadványunkat csupán első lépésnek tekinthetjük egy olyan úton, mely egy fiatal, és ennek megfelelően autonómia-törekvéseivel olykor túlon túl is elfoglalt tudományág önmagára eszméléséhez és kinyílásához vezethet. Olyan korban élünk, melyet alapvetően vizuális természetű kultúra és folyton változó művészetfogalom, továbbá a vizuális megjelen(it)és kreatív formái és a hagyományos értelemben vett műtárgyak iránti széleskörű érdeklődés jellemez. A művészettörténet-írás tudománytörténete része annak a felsőfokú képzésnek, mely a megnövekedett igény támasztotta új kihívásoknak is eleget kell tegyen. [...] Kiadványunk esszéi a feldolgozottság jelenlegi fokán születtek. Hogy ez mennyire kielégítő, azzal kapcsolatban nekünk is vannak kételyeink. Teljességgel feltáratlanok például a magyar művészettörténészek a Warburg Intézethez fűződő kapcsolatai és a bécsi iskola közismertebb viszonyrendszerén is lenne még kutatni. Azon túl, hogy szerettünk volna a diákok kezébe adni végre egy olyan tankönyvet, melyből közel negyven magyar művészettörténész munkásságáról (és korszakáról) kronológiai rendben tájékozódhatnak a tömör tanulmányok, pályaképek, a szövegeket követő lexikonszócikk-szerű összefoglalók és a (személyre lebontva) főbb műveket és a recepció válogatott darabjait tartalmazó bibliográfiák segítségével, arra törekedtünk, hogy a megkezdett mélyfúrások kiterjesztésére és folytatására ösztönözzük kollegáinkat és a következő nemzedéket. Szerettük volna emberközelbe hozni kötetünk alanyait, ezért igyekeztünk olyanokat

Az MTA Művészettörténeti Intézet Tudománytörténeti Kutatócsoportja 2011-ben intézményesült, Markója Csilla vezetésével. A *Frakkok* kézikönyv Bardoly István és Markója Csilla kezdeményezésére és szerkesztésében jött létre.

felkérni, akik még maguk is ismerhették őket, ahol erre nem volt mód, ott azon voltunk, hogy olyan szerzőt találjunk, akire hatott, akinek munkája szempontjából különösen fontos volt a kiszemelt előd. Mindenkit arra kértünk, ossza meg esetleges emlékeit, személyes benyomásait is az olvasókkal. [...] Hiszen, ahogy Hauser Arnold megfogalmazza: »Az esszé alapjában ürügy egy adott témával kapcsolatban – főleg egy művész életproblémájával, egy műalkotással vagy egy oeuvre viszonyával alkotójához – megfontolni és megfogalmazni azt, ami egy személyiséggel és teljesítményével összefüggésben, mint probléma, esemény vagy anekdota felmerül – olykor olyan mértékben és vonatkozásban, hogy azon keresztül az esszé szerzőjének életképe is a fejtegetés tárgyává válik.«⁷

4. Tímár Árpád (1939–2017)

Még néhány szó engedtessek meg a kötet felépítéséről és a válogatás szempontjairól.

A közel negyven név kiválasztásakor elsősorban fontossági sorrendet tartottunk szem előtt, és bár igyekeztünk főképpen művészettörténészekre koncentrálni, a kezdeteknél értelemszerűen, a későbbiekben pedig pedig a szűkebb értelemben vett szakma teória-rezisztenciáját ellensúlyozandó művészeti írók, műgyűjtők és műkritikus-esztéták is bekerültek a válogatásba. A kört a társtudományok irányába, esztétákkal, kritikusokkal, régészekkel, építészettörténészekkel, stb. tágítva számos név felmerülhet még, akik a jelen válogatásból hiányoznak, így például *Aggházy Mária, Alexander Bernát, Bálint Aladár, Bogyay Tamás, Bölöni György, Csányi Károly, Csemegi József, Dévényi Iván, Divald Kornél, Dobai János, Elek Artúr, Feleky Géza, Felvinczi Takács Zoltán, Fenyő Iván, Frank János, Gerő Ödön, Gombosi György, Horváth Henrik, Kampis Antal, Keleti Gusztáv, Kenczler Hugó, Lázár Béla, Lengyel Géza, Malonyay Dezső, Meller Simon, Mezei Árpád, Mezei Ottó, Oltványi Imre, Pogány Kálmán, Pulszky Károly, Révhelyi Elemér, Rózsaffy Dezső, Schön Arnold, Szegi Pál, Ybl Ervin, Weide Gizella*, és a sort még folytathatnánk. Ellentmondásos szerepük ellenére is, mint egy kor jellemző alakjai, tárgyalandóak lennének még: *Aradi Nóra, Oelmacher Anna, Pogány Ö. Gábor*. Néhányukról már ebbe a kiadványba terveztünk tanulmányt, csak szerzőik nem készültek el velük időben: ez azt is jelenti, hogy néhány esszé már készen is áll egy esetleges

⁷ Hauser Arnold: Kései párbeszéd. Előadás a Magyar Tudományos Akadémián, 1977. Ld. Hauser Arnold: *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Budapest, 1978. 100.

5. Dávid Ferenc (1940–2019)

negyedik (pót)kötet összeállításához. Van egy-két olyan megkerülhetetlenül nagy életmű, mint Fülep Lajosé, vagy Hekler Antalé, akiknek a jelen kötetben csak egy-egy kutatási területükről vagy munkásságuk egy-egy aspektusáról esett szó, olyanok is akadnak, mint például Rómer Flóris, Lyka Károly vagy Kállai Ernő, akiknek most csak egy-egy korszakára jutott hely és idő. Tisztában vagyunk vele, hogy a fentebb említett korlátok miatt a szövegek nagy szórást mutatnak, úgy terjedelemben, mint műfaj tekintetében, vannak, akik valóban esszét, vannak, akik rövide fogott tár-

gyilagos pályakép-ismertetést, vannak, akik anekdotákkal tarkított visszaemlékezést írtak. Ezt az egyenlenséget a szövegeket függelékként követő alapos pályaképek és bibliográfiák kiegészítésével és egységesítésével igyekeztünk korrigálni. Az egyes tanulmányokat a tárgyalt művészettörténész pályájának tényszerű összefoglalása, a publikációit feltáró bibliográfia (ha van ilyen), fontosabb műveinek adatai az esetleges újraközlésekkel, és a róla szóló (válogatott) méltatások, kiegészítve néhány lexikon és bibliográfia adataival, követik. Rövidítettünk néhány gyakrabban idézett folyóiratot, intézményt és azokat a bibliográfiákat, illetve lexikonokat, amelyekre mindenkinél hivatkozás történik. A rövidítésjegyzék és a névmutató a kötetek végén található.⁸

A névlistát időközben jelentősen kiegészítettük és két újabb Enigma-füzet pótlásképp már meg is jelent évekkel ezelőtt, a Frakkok 4., és a Frakkok 5., ezeket a szövegeket majd integráljuk a tervezett keménytablás verzióba. A mostani folytatásnak a következő, kibővített listával vágtunk neki, természetesen most még nem látva, ebből mi fog végül a tervezett kötetekbe kerülni: *Aggházy Mária, Antal Frigyes, Aradi Nóra, Bálint Aladár, Bálint Jenő, Beke László, Bernáth Aurél, Bierbauer Virgil, Bodonyi József, Bogyay Tamás, Boskovits Miklós, Bölöni György, Cennerné Wilhemb Gizella, Csányi Károly, Csemegi József, Dávid Ferenc, Dévényi Iván, Divald Kornél, Détszy Mihály, Dobai János, Elek Artúr, Feleky Géza, Felvinczi Takács Zoltán, Fenyő Iván, Frank János, Garas Klára, Gerevich László, Gerő Ödön, Gombosi György, Hajós Géza, Hampel József, Hekler Antal, Hevesy Iván, Horváth Henrik, Kampis Antal, Kelety Gusztáv, Kenczler Hugó, Kismarty-Lechner Jenő, Komárik Dénes, Koppány Tibor, Lázár Béla, Lehel Ferenc, Lengyel Géza, Lyka Károly, Malonyay Dezső, Marosi Ernő, Meller Péter, Meller Simon, Mezei Árpád, Mezei Ottó, Mojzer Miklós, Oelmacher Anna, Oltványi Imre, Palágyi Menyhért,*

⁸ Frakkok 2007. i. m. 7-9.

Pogány Ö. Gábor, Pigler Andor, Pogány Kálmán, Pulszky Károly, Révhelyi Elemér, Rózsa György, Rózsa Miklós, Rózsaffy Dezső, Schoen Arnold, Sinkó Katalin, Supka Géza, Supka Manna, Szabolcsi Hedvig, Szegi Pál, Széphelyi F. György, Szilágyi János György, Térey Gábor, Tímár Árpád, Tóth Melinda, Tóth Sándor, Török László, Urbach Zsuzsa, Ybl Ervin, Vadas Ferenc, Végvári Lajos, Wehli Tünde, Weyde Gizella, Wilde János.

6. Beke László (1944–2022)

Továbbra is úgy gondoljuk, hogy csak miután ezek az alapos pályaképek rendelkezésre állnak, azután lehet lesz az intézményrendszer, a nemzetközi kapcsolati háló és a hatások kérdéseit szélesebb összefüggésekbe, nemzetközi kontextusba ágyazva vizsgálni. Marosi intencióinak megfelelően az intézménytörténeti kutatásokat meg is kezdtük egy újabb, a budapesti Művészettörténeti Tanszék történetére fókuszáló, visszaemlékezéseket egybegyűjtő sorozat első két kötetének kiadásával.⁹ Az elmúlt tíz évben számtalan tudománytörténeti forráskiadványt is kiadtunk, a három Gerevich-olvasókönyvtől, Zádor Anna négy kötetben közreadott életútinterjúitól¹⁰ a szintén négy kötetes Wilde János levelezés-kiadásig,¹¹ és Tímár Árpád megkezdett Fülep-összkiadását is sikerült folytatni,¹² ahogy hagyatékából ki tudtunk adni egy kisebb válogatást Dési Huber István leveleiből¹³ és tervben van a Kállai életműkiadás¹⁴ befejezése is. A *Magyar művészettörténet, magyar művészet-történeszek a vészkorszakban* című konferenciánk anyaga immár online is elérhető.¹⁵

⁹ *Enigma*, 28. 2021 (2022) No 106. 5–94. és No 107. 5–107.

¹⁰ *Enigma*, 15. 2008. No 54. 5–170., No 55. 5–179.; No 57 5–142., 16. 2009. No 58. 5–154.

¹¹ *Enigma*, 21. 2015. No 83. 5–148., No 84. 5–174., No 85. 5–162., 22. 2016. No 86. 5–150.

¹² Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások IV. Cikkek, tanulmányok 1931–1950*. Budapest, 2017. – a sorozat befejező kötete megjelenés előtt a *Művészettörténeti Intézet* kiadásában

¹³ *Enigma*, 28. 2020 (2021) No 103. 109–133.

¹⁴ Ez a kötet az 1938–1944 között született német nyelvű cikkeket fogja tartalmazni, bibliográfiájukat Tímár Árpád összegyűjtötte s ez hamarosan megjelenik a *Művészettörténeti Értesítő*ben.

¹⁵ *Magyar művészettörténeszek, magyar művészettörténet a vészkorszakban / Hungarian art historians during the Holocaust* (conference proceedings). https://www.academia.edu/44661336/Magyar_m%C5%B1v%C3%A9szett%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9szek_magyar_m%C5%B1v%C3%A9szett%C3%B6rt%C3%A9net_a_v%C3%A9szkorszakban_Hungarian_art_historians_during_the_Holocaust_conference_proceedings_HU_

7. Tímár Árpád és Galavics Géza

története iránti érdeklődés sem tekint nagy múltra vissza. Aggodalomra inkább a jövő ad okot.

Marosi Ernő a bécsi iskolával kapcsolatos kutatásait sikerült nemzetközi szintéren folytatni.¹⁶ A Frakkok tudománytörténeti kézikönyv nemcsak Magyarországon, de a régióban is ritka vállalkozásnak számít: legközelebbi testvérét a cseheknél találjuk, a *Kapitoly z českého dějepisú umění* nem véletlenül ott született, ahol napjainkban a két-évente megrendezésre kerülő, a nemzetközi tudománytörténet legrangosabb képviselőit felvonultató, a Wiener Schule a régióra gyakorolt domináns hatását elemző többnapos konferenciasorozatot is vendégül látják.

Van tehát behoznivalónk, de igazán nem kell szégyenkeznünk. Maga a művészettörténet sem túl régi tudomány, nem csoda, hogy a diszciplína

¹⁶ Eddig ötödik részénél tart a *Journal of Art Historiography*ban az az angol nyelvű tanulmány-sorozat, ami a magyar művészettörténészek bécsi kapcsolatait és a világhírűvé vált emigráns művészettörténészek, Tolnay, Hauser, Wilde pályakezdését és a Vasárnapi Kört mutatja be a fiatal magyar tudományág nemzetközi érdeklődésre is számot tartó eredményeiként.